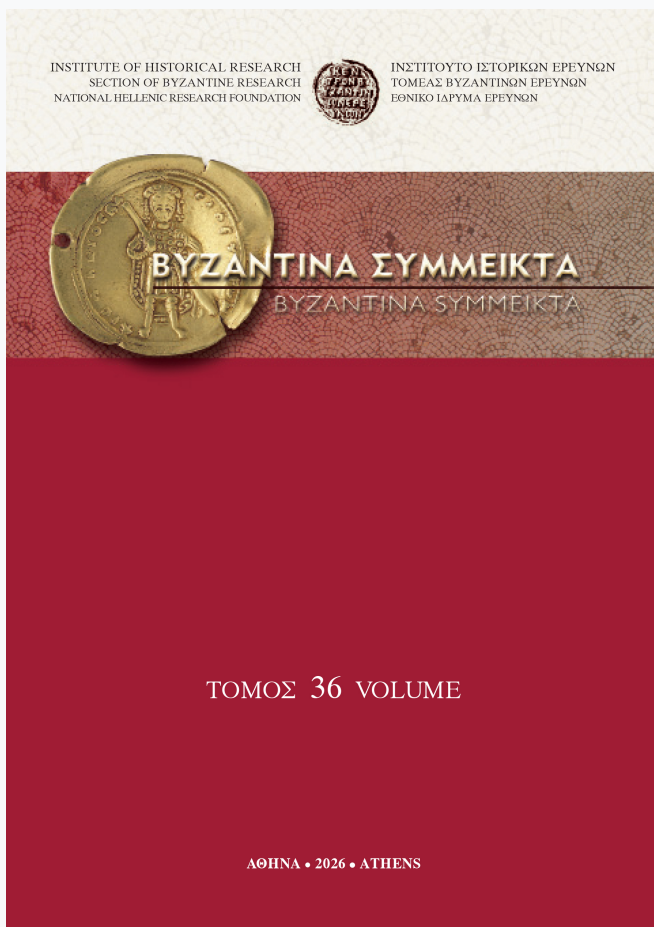

Byzantina Symmeikta

Vol 36 (2026)

BYZANTINA SYMMEIKTA 36

**Μαρίλια Λυκάκη, Αιχμάλωτοι στο Βυζάντιο.
Συμβολή στη μελέτη του ζητήματος των
αιχμαλώτων πολέμου (6ος-11ος αι.), Εκδόσεις
Ασίνη, Αθήνα 2024**

Γεώργιος Α. Λεβενιώτης

doi: [10.12681/byzsym.45652](https://doi.org/10.12681/byzsym.45652)

Copyright © 2026, Γεώργιος Α. Λεβενιώτης

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

Λεβενιώτης Γ. Α. (2026). Μαρίλια Λυκάκη, Αιχμάλωτοι στο Βυζάντιο. Συμβολή στη μελέτη του ζητήματος των αιχμαλώτων πολέμου (6ος-11ος αι.), Εκδόσεις Ασίνη, Αθήνα 2024. *Byzantina Symmeikta*, 36. <https://doi.org/10.12681/byzsym.45652>

ΜΑΡΙΛΙΑ ΛΥΚΑΚΗ, *Αιχμάλωτοι στο Βυζάντιο. Συμβολή στη μελέτη του ζητήματος των αιχμαλώτων πολέμου (6ος-11ος αι.)*, Εκδόσεις Ασίνη, Αθήνα 2024, 388 σελ. ISBN 978-618-5346-63-8

Το συγκεκριμένο βιβλίο της Μαρίλιας Λυκάκη¹ συνιστά μία εξειδικευμένη συμβολή στο ερευνητικό ζήτημα των αιχμαλώτων (κυρίως πολέμου) στο βυζαντινό κόσμο. Εν πολλοίς, επιχειρεί να καταδείξει μέσω μίας πολυεπίπεδης διαπραγμάτευσης τις ποικίλες μεταβολές στις πρακτικές και την οπτική του βυζαντινού κράτους επί του συγκεκριμένου ζητήματος, τόσο στις σχέσεις του με τα γειτονικά έθνη όσο και με τους καθαυτό υπηκόους του. Το κείμενο του βιβλίου αποτελεί επεξεργασμένη εκδοχή, προσαρμοσμένη για το ευρύτερο αναγνωστικό κοινό (εξειδικευμένο και μη), της προγενέστερης σχετικής διδακτορικής διατριβής της συγγραφέως². Η αρχική δομή της διατριβής εν πολλοίς διατηρήθηκε, με ορισμένες μόνο βελτιώσεις στους τίτλους των κεφαλαίων και ενοποιήσεις κάποιων επιμέρους τμημάτων. Πραγματοποιήθηκε προσπάθεια για μία αυστηρότερη χρονολογική ανάπτυξη των θεμάτων υπό διαπραγμάτευση,

1. Κατά την περίοδο σύνταξης της συγκεκριμένης βιβλιοκρισίας η Μαρίλια Λυκάκη είναι Επίκουρη Καθηγήτρια υπό διορισμό στο Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών (Ε.Κ.Π.Α.).

2. Η εν λόγω μελέτη έφερε τον ειδικό τίτλο «*Οι αιχμάλωτοι πολέμου στη Βυζαντινή Αυτοκρατορία (6ος-11ος αι.): Εκκλησία, κράτος, διπλωματία και κοινωνική διάσταση*» (388 σσ.), εκπονήθηκε υπό την αιγίδα του Τμήματος Ιστορίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Ε.Κ.Π.Α. και της γαλλικής *École Pratique des Hautes Études, IVe Section, Mention «Histoire, textes et documents»* (École doctorale 472 de l'École Pratique des Hautes Études UMR 8167 Orient et Méditerranée) υπό την επιστημονική επίβλεψη των διακεκριμένων καθηγητριών /-ή Αθηνάς Κόλια-Δεσμυτζάκη, Αικατερίνης Νικολάου και Constantin Zuckerman και ολοκληρώθηκε και υποστηρίχθηκε δημοσίως το 2016 (για το κείμενο αυτής, βλ. σχετικά στην επίσημη ηλεκτρονική πλατφόρμα <https://www.didaktorika.gr/eadd/handle/10442/37409>).

ενώ παράλληλα το κείμενο εμπλουτίστηκε κατά τι με ορισμένα επιπρόσθετα τεκμήρια.

Καταρχάς, πρόκειται για μία λιτή, αρκετά καλαίσθητη και γενικά αρκούντως χρηστική (ως προς τη δυνατότητα προσέγγισης του κειμένου του βιβλίου από τον αναγνώστη ή την αναγνώστρια) έκδοση του εκδοτικού οίκου Ασίνη. Η φιλολογική επιμέλεια του κειμένου πραγματοποιήθηκε από τον Ηλία Στρατιώτη. Το βιβλίο περιλαμβάνει χάρτινο εξώφυλλο με ανάγλυφη υφή (τύπου γκοφρέ ή σαγρέ) και εσωτερικές αναδιπλώσεις (ή αυτιά, αγγλιστί French laps). Στην μπροστινή όψη αυτού, πέραν του τίτλου, απαντά απεικόνιση Αράβων αιχμαλώτων ενώπιον του αυτοκράτορος Ρωμανού Γ' από μικρογραφία του γνωστού χειρογράφου του Ιωάννου Σκυλίτζη. Στην οπίσθια όψη παρατίθεται περίληψη του περιεχομένου του βιβλίου, ενώ στη μία αναδίπλωση του εξωφύλλου αναγράφεται σύντομο βιογραφικό της συγγραφέως. Αν και το μέγεθος εκτύπωσης του βιβλίου δεν είναι ιδιαίτερα μεγάλο, δεν πρόκειται για μικρής έκτασης μονογραφία, καθώς ο συνολικός αριθμός των σελίδων της φθάνει τις 388 (παραδόξως, ακριβώς ίδιος με εκείνον της αρχικής διατριβής). Δεν περιλαμβάνονται εντός αυτού απεικονίσεις.

Το βιβλίο περιέχει με την ακόλουθη σειρά τα εξής: κατάλογο Περιεχομένων (σ. 7-8), Ευχαριστίες της συγγραφέως (σ. 9-10), Εισαγωγή (σ. 11-23), τρία κύρια Μέρη με δύο επιμέρους υποκεφάλαια έκαστο (σ. 27-311· βλ. σχετικά παρακάτω για τα περιεχόμενα αυτών), Επίλογο (σ. 313-321· ουσιαστικά πρόκειται για τα γενικά συμπεράσματα της μελέτης) και εκτενές Παράρτημα (σ. 323-343). Το τελευταίο διαχωρίζεται σε τρεις ξεχωριστούς πίνακες με χρήσιμες αναφορές των καταγραφών αιχμαλώτων και των εκάστοτε περιόδων αιχμαλωσίας³, της αυτοκρατορικής νομοθεσίας που σχετιζόταν με ποικίλα ζητήματα αιχμαλώτων (παρέχονται μάλιστα εδώ και οι εκάστοτε χρονολογήσεις, ευρύτερες θεματικές, σύντομες περιγραφές και τα καθαυτό αποσπάσματα των νομοθετικών διατάξεων) και παραδείγματα τιμών εξαγοράς. Το βιβλίο ολοκληρώνεται με μία εκτενή Βιβλιογραφία (σ. 343-381). Ο εν λόγω κατάλογος ακολουθεί τα πρότυπα της προγενέστερης σχετικής διατριβής της συγγραφέως, καθώς διαρθρώνεται – κατά την παραδοσιακή ακαδημαϊκή μέθοδο – σε δύο διακριτές στήλες (αριστερά

3. Ένας αγγλόφωνος κατάλογος ανταλλαγής αιχμαλώτων μεταξύ Βυζαντινών και Αράβων (περίοδος 769-969) παρατίθεται στο διαδικτυακό λήμμα της Wikipedia με τίτλο «Arab-Byzantine prisoner exchanges». Βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση https://en.wikipedia.org/wiki/Arab%E2%80%9393Byzantine_prisoner_exchanges (προσπέλαση 26 Μαΐου 2026).

οι συντομογραφίες, δεξιά τα πλήρη στοιχεία). Περιλαμβάνει συντομογραφίες περιοδικών και σειρών (εντάσσονται παραδόξως στο προαναφερθέν Παράρτημα του βιβλίου και όχι στην καθαυτό Βιβλιογραφία), πηγές, βοηθήματα (τουτέστιν μελέτες) και λεξικά - εγκυκλοπαιδείες (τα τελευταία θα μπορούσαν να ενταχθούν ίσως στις αρχικές συντομογραφίες). Ο κατάλογος των πηγών είναι αρκετά περιεκτικός αλλά όχι και ενιαίος, καθώς διαχωρίζεται σε ξεχωριστές εγγραφές των νομικών, αγιολογικών, λοιπών «κεμνικών» (*sic*), λατινικών, αραβικών, συριακών, ρωσικών και αρμενικών· η εν λόγω επιλογή προφανώς παρουσιάζει πλεονεκτήματα αλλά και μειονεκτήματα. Απουσιάζουν οι καθαυτό (αυθεντικοί) τίτλοι των μεσαιωνικών έργων, πιθανώς για λόγους συντομίας. Ο κατάλογος των βοηθημάτων περιέχει το σύνολο σχεδόν της ειδικής για το θέμα υπό εξέταση διεθνούς (ξενόγλωσσης και ελληνόγλωσσης βιβλιογραφίας) με ελάχιστες ίσως εξαιρέσεις⁴. Επιπρόσθετες μελέτες με πλήρη στοιχεία έκδοσης παρατίθενται σε υποσημειώσεις του βιβλίου. Στο βιβλιογραφικό κατάλογο δεν υιοθετείται ωστόσο παντού η ίδια μέθοδος αναγραφής των επιθέτων των συγγραφέων, καθώς άλλα εξ αυτών παρατίθενται με κεφαλαία γράμματα (για την ακρίβεια με μικρά κεφαλαία ή «καπιταλάκια») και άλλα με πεζά. Στο τέλος του βιβλίου (σ. 383-388) παρέχεται σύντομο ευρετήριο ονομάτων (βασικά ανθρωπωνυμίων), το οποίο θα ήταν ωστόσο πολύ πιο χρήσιμο, εάν συμπεριλάμβανε και γεωγραφικές ονομασίες, τεχνικούς όρους κ.λπ.

Το κυρίως κείμενο το βιβλίου της Μ. Λυκάκη (Εισαγωγή και τρία Μέρη) διαθέτει χρήσιμες για τον αναγνώστη ή την αναγνώστριά του επισημάνσεις του τίτλου του εκάστοτε μέρους στις κεφαλίδες των σελίδων, ενώ παράλληλα

4. Επισημαίνω εδώ ορισμένες σχετικές μελέτες που δεν κατάφερα να εντοπίσω στον καθαυτό βιβλιογραφικό κατάλογο της συγγραφέως: R. A. KHOURI AL-ODETALLAH, *Αραβες και Βυζαντινοί: Το πρόβλημα των αιχμαλώτων πολέμου* [Διδακτορική διατριβή], Φιλοσοφική Σχολή Α.Π.Θ. 1983· Y. M. HRISTOV, *Prisoners of War in Early Medieval Bulgaria (Preliminary Remarks)*, *Studia Ceranea* 5 (2015), 73-105· Y. M. HRISTOV, *A Glimpse at the Fate of Byzantine Prisoners of War in Bulgaria during the Period from 976 to 1018*, *Εποχή* 27.2 (2019), 406-414· O. FYLYPCHUK, *Byzantium and Prisoners of War in the 11th Century: Blinding and Killing*, *Dialog with Time* 55 (2016), 330-340· Σ. ΠΑΤΟΥΡΑ-ΣΠΑΝΟΥ, *Ο ρόλος των αιχμαλώτων στις αραβο-βυζαντινές σχέσεις (8ος-10ος αι.): Πόλεμος και διπλωματία*, *Θέματα Αρχαιολογίας* 2.1 (2018), 48-63· Μ. ΚΥΡΙΑΚΑΚΗΣ, *Η ρύθμιση των στρατιωτικών ζητημάτων υπό το πρίσμα του Συγκριτικού Δικαίου και της Ιστορίας του Δικαίου* [Διδακτορική διατριβή], Νομική Σχολή Ε.Κ.Π.Α. 2022, 104 κ.ε.· G. SIMEONOV, *In Enemy Hands: The Byzantine Experience of Captivity between the Seventh and Tenth Centuries*, *Early Medieval Europe* 31.3 (2023) 430-458.

πλασιώνεται στο κάτω μέρος του από συνολικά 851 υποσημειώσεις (η αρίθμηση αυτών παρατίθεται ξεχωριστά ανά υποκεφάλαιο και δεν είναι συνεχής). Κατά συνέπεια, το έργο διατηρεί απολύτως τον καθαυτό επιστημονικό χαρακτήρα του αρχικού κειμένου της διδακτορικής διατριβής στην οποία βασίζεται, και είναι καλά τεκμηριωμένο. Μολαταύτα, οι παραπομπές σπανίως χαρακτηρίζονται από μεγάλη έκταση και φόρτο σχολίων, πηγών και βιβλιογραφικών αναφορών, συνεπώς επιδιώχθηκε –επιτυχώς κατά τη γνώμη μας– να δοθεί στο βιβλίο μία πιο ευπρόσιτη και χρηστική μορφή, ώστε να μην κουράζει τους αναγνώστες με υπερβολική παράθεση εξειδικευμένων σημάνσεων και πληροφοριών.

Στην Εισαγωγή του βιβλίου (σ. 11-23) προτάσσονται τα κύρια ερευνητικά ερωτήματα που θέτει και επιχειρεί να απαντήσει η συγγραφέας, γίνεται ολιγόλογη αναφορά στις διαθέσιμες πρωτογενείς πηγές (ελληνικά, αραβικά, λατινικά και λοιπά ιστοριογραφικά έργα, επιστολογραφία, αγιολογικά κείμενα, νομοθετικά έργα, σφραγιστικό και λοιπό εικονογραφικό υλικό), επισημαίνεται η ειδική σύγχρονη βιβλιογραφία περί αιχμαλώτων πολέμου στο Βυζάντιο και πραγματοποιούνται ορισμένες επισημάνσεις για το χρονικό και γεωγραφικό πλαίσιο διαπραγμάτευσης και σε ορισμένες ερευνητικές πτυχές που αφορούν τον πόλεμο, τη διπλωματία και τις επικοινωνίες των δυνάμεων της εποχής στην ανατολική Μεσόγειο.

Στο Πρώτο Μέρος του βιβλίου («*Θεωρητικές προσεγγίσεις*», σ. 25-99) εξετάζονται σε διακριτά υποκεφάλαια ποικίλα σημασιολογικά και τεχνικά νομικά ζητήματα σχετικά με τους αιχμαλώτους και την αιχμαλωσία (γενικές έννοιες και ειδικοί ορισμοί, δικαίωμα υποστροφής και *ius gentium* στο ρωμαϊκό δίκαιο, πολιτειακό καθεστώς των αιχμαλώτων στο δίκαιο και εξέλιξη αυτού, γάμος αιχμαλώτου, αντιμετώπιση αιχμαλώτων από ενδιαφέρον ή ως διπλωματικά εργαλεία) καθώς και οι ποικίλες αντιλήψεις Βυζαντινών και Αράβων για τα εν λόγω θέματα (πολιτική Αράβων, συνέπειες από την *Έκλογή τών νόμων εν συντόμω γενομένη* του αυτοκράτορος Λέοντος Γ΄ Ισαύρου (726), ισλαμικός νόμος και έννοια της λεγόμενης *fidā* [= θυσία, εξαγορά, λύτρω ή λύτρωση στα αραβικά], αλλαγές κατά τους αιώνες διαπραγμάτευσης, βυζαντινή οπτική και λιποτάκτες πολέμου, αιχμάλωτοι από τη Χερσόνησο του Αίμου και πολιτικές μετοικεσιών πληθυσμών).

Στο Δεύτερο Μέρος («*Τρία σύνορα με τρεις διαφορετικούς τύπους σχέσης*», σσ. 101-186) αφιερώνεται στη διαπραγμάτευση της ποικίλης αντιμετώπισης ανάλογα με τον αντίπαλο (ανταλλαγές αιχμαλώτων με τους Βαλκάνιους γείτονες, δυτικό σύνορο Βυζαντίου, Βουλγαρία, αιχμάλωτοι ως μέρος λαφύρων)

καθώς και στην εξαγορά των αιχμαλώτων από το Κράτος και την Εκκλησία (απελευθέρωση μέσω εξαγορών, αμοιβαίες εξαγορές στα Βαλκάνια, θέση Εκκλησίας και επιρροή χριστιανικής ηθικής).

Τέλος, στο Τρίτο Μέρος του βιβλίου («*Η ζωή στην αιχμαλωσία*», σ. 187-311), που είναι το μεγαλύτερο όλων, εξετάζονται διάφορα πρακτικά ζητήματα περί φυλάκισης, μεταχείρισης και ανταλλαγών αιχμαλώτων (τόπος⁵, χρόνος, τρόπος, διαδρομές προς ελευθερία ή αιχμαλωσία, χώροι κράτησης, συνθήκες διαβίωσης στις φυλακές, υποδούλωση, θρησκευτική μεταστροφή και απελευθέρωση, συμμετοχή αιχμαλώτων σε επίσημες τελετές, συμβολισμοί *άλλαγιών* (βλ. επί αυτών παρακάτω) και πρεσβειών, κοινωνική ενσωμάτωση αιχμαλώτων, αντιμετώπιση ομοθρήσκων αιχμαλώτων από τους χριστιανούς).

Η συγγραφέας αντιμετωπίζει την πολεμική αιχμαλωσία ως κομβικό ζήτημα διαπραγμάτευσης για την ιστορία του Βυζαντίου με πολύπλευρες και ενδιαφέρουσες πτυχές (πολιτικές, κοινωνικές και πολιτισμικές). Ο πόλεμος και τα επακόλουθά του προσεγγίζονται ως κοινωνικό φαινόμενο που ενέχει ποικίλες (κοινωνικές, οικονομικές και πολιτισμικές) προεκτάσεις. Η περίπτωση των αιχμαλώτων και της μετέπειτα απελευθέρωσης αυτών συνιστά για την ίδια διακριτό και σημαντικό ερευνητικό πεδίο για την ευρύτερη μελέτη των ποικίλων μεταβολών που υπέστη το Βυζάντιο μετά τον κρίσιμο 7ο αιώνα, μέσα από την αντιπαράθεση αλλά και την όσμωση και συμβίωση με τον αραβοϊσλαμικό κόσμο και τους λοιπούς γείτονές του. Κατά την οπτική της Μ. Λυκάκη, στους μεσοβυζαντινούς αιώνες αναπτύχθηκαν ενδιαφέρουσες διπλωματικές πολιτικές αλλά παράλληλα και το αίσθημα της κρατικής ευθύνης έναντι του ατόμου, αντίληψη πρωτοποριακή για τους μεσαιωνικούς χρόνους. Οι μεταβαλλόμενες εκδηλώσεις πολεμικών αντιπαραθέσεων, διπλωματικών διαπραγματεύσεων και κοινωνικής διαχείρισης των αιχμαλώτων επιβεβαιώνουν στους σύγχρονους μελετητές ότι ο πόλεμος αποτελεί πράγματι σύνθετο πολιτικό και συνάμα κοινωνικό φαινόμενο.

Η διαπραγμάτευση του εν λόγω θέματος στο συγκεκριμένο βιβλίο, σε ό,τι αφορά ειδικά το Βυζάντιο, ξεκινά ουσιαστικά από τον 6ο αιώνα, καθώς η

5. Η περιοχή ανταλλαγής αιχμαλώτων μεταξύ Βυζαντινών και Αράβων από το β. μισό του 8ου αι. και εξής ήταν συνήθως ο ποταμός Λάμος, ο οποίος πηγάζει στην οροσειρά του Ταύρου. Βλ. σχετικά ΛΥΚΑΚΗ, *Αιχμάλωτοι* 262 κ.ε. Το ίδιο ποτάμι είναι επίσης γνωστό ως Limonlu ή Gökler Deresi στα σύγχρονα τουρκικά και al-Lāmis στα αραβικά. Βλ. γι' αυτό CL. HUART, Lamas-sü, στο C. E. BOSWORTH – E. VAN DONZEL – B. LEWIS – CH. PELLAT (επιμ.), *The Encyclopedia of Islam. New Edition. Volume V: Khe-Mahi*, Leiden 1986, 647.

συγγραφέας θεωρεί ότι εκείνη την περίοδο η αντιμετώπισή τους, τουλάχιστον όπως είχε κληροδοτηθεί από τον προγενέστερο ρωμαϊκό κόσμο, άρχισε να μεταβάλλεται. Ο χρονικός ορίζοντας του βιβλίου φθάνει έως τον 11ο αιώνα, όταν πλέον τα λεγόμενα *άλλαγια* με τους Άραβες, δηλαδή τον κυριότερο εξωτερικό αντίπαλο (πολιτικά και στρατιωτικά) του Βυζαντίου από το 629 έως τα τέλη του 11ου αιώνα, αποτελούσαν πλέον κοινή πρακτική. Σημειωτέον εδώ ότι ο τεχνικός όρος *άλλαγιον* (= εναλλαγή καθηκόντων) υποδήλωνε υποδήλωνε βασικά τη βυζαντινή στρατιωτική μονάδα από το 10ο αιώνα και εξής (απαντά με ανάλογη σημασία στα *Τακτικά* του αυτοκράτορος Λέοντος ΣΤ'). Ωστόσο, στα χρονογραφικά / ιστοριογραφικά έργα της μέσης βυζαντινής περιόδου (π.χ. στον Ιωάννη Σκυλίτζη) ο ίδιος όρος, όπως και η λεγόμενη *άντικαταλλαγή*, υποδήλωνε παράλληλα την ανταλλαγή των αιχμαλώτων πολέμου. Η Μ. Λυκάκη εξετάζει τη στάση της αυτοκρατορίας προς τους διάφορους γείτονές της με ιδιαίτερη έμφαση και προσοχή στο μεσοβυζαντινό ανατολικό σύνορό της, όπου υφίστατο ο σημαντικότερος και πλέον επικίνδυνος εχθρός της.

Επιδιώκοντας μία διεξοδική, πολύπλευρη, διεισδυτική και ερευνητικά γόνιμη προσέγγιση, η συγγραφέας βασίζεται σε ένα μεγάλο πλούτο πρωτογενών πηγών, τις οποίες επιχειρεί να αξιοποιήσει μεθοδικά και συγκριτικά, σε συνδυασμό με τα πορίσματα των νεότερων μελετών. Η Μ. Λυκάκη θέτει εντός του βιβλίου ποικίλα ερωτήματα και εξετάζει ζητήματα που άπτονται της ειδικής (εκατέρωθεν) νομοθεσίας περί αιχμαλώτων, διπλωματίας και εξωτερικής πολιτικής και στάσης της επίσημης Εκκλησίας και της χριστιανικής βυζαντινής κοινωνίας έναντι των τελευταίων. Μέσω αυτών διευκρινίζει περαιτέρω πτυχές σχετικές με την επιβίωση των αιχμαλώτων που είχαν υποστεί γεωγραφικές και ποικίλες κοινωνικές μετατοπίσεις.

Συμπερασματικά, το βιβλίο είναι καλά διαρθρωμένο, με λόγο ρέοντα και κατανοητό που δεν κουράζει τον αναγνώστη. Παράλληλα, διαθέτει πρωτοτυπία και επιστημονική αξιοπιστία, καθώς διακρίνεται γενικά από μεθοδικότητα και αντικειμενικότητα, εξετάζει ποικίλες πτυχές και πλευρές, χωρίς να περιορίζεται (παρά τον τίτλο του) αμιγώς στη βυζαντινή σκοπιά, βασίζεται σε επαρκή τεκμηρίωση σε πρωτογενείς πηγές και νεότερη βιβλιογραφία (με λίγες σχετικές ελλείψεις που επιστημάνθηκαν ανωτέρω) και χαρακτηρίζεται από πρωτότυπη και στέρεα επιχειρηματολογία. Εν ολίγοις, πρόκειται για έργο που συνιστά ουσιαστική συμβολή στη σύγχρονη ειδική βιβλιογραφία, προσφέροντας πληρέστερη ερευνητική κάλυψη, συστηματική παρουσίαση και τεκμηριωμένη ιστορική αποτίμηση του ζητήματος των αιχμαλώτων στο Βυζάντιο

και τους γείτονές του. Παράλληλα, δύναται να αποτελέσει αξιόπιστη βάση για επιστημονικό προβληματισμό και περαιτέρω ιστορική έρευνα διαφόρων επιμέρους πτυχών του συγκεκριμένου θέματος.

Γεώργιος Λ. Λεβενιώτης
Επίκουρος Καθηγητής Βυζαντινής Ιστορίας
Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας Α.Π.Θ.

